

РОЛЬ ОСВІТИ В УПРАВЛІННІ СУСПІЛЬСТВОМ ТА СТАНОВЛЕННІ ФЕНОМЕНУ БЮРОКРАТІЇ

Становлення та розвиток бюрократичного апарату управління суспільними інституціями в теоретичному та практичному сенсі, як минулого так і майбутнього, належить до прерогатив саме освітянства як авангарду суспільства, як суб'єкта підготовки суб'єктів управління майбутнього, яке може і має підготувати нові зміни у соціальній реальності.

Ключові слова: освіта, освітній капітал, управління, самовизначення, бюрократія, бюрократизм, бюрократичний апарат.

Будь-яка модель бюрократії ґрунтується на праві одних людей керувати іншими, яке спирається на чітку ієрархію та жорстку субординацію. Управління як специфічний вид людської діяльності існує з тих часів, коли виникла необхідність у спільній діяльності людей. Поява такого виду діяльності фактично невід'ємно пов'язана із до суспільним розподілом праці. Управління, відповідно до його найбільш широкого розуміння, може бути визначене як діяльність групи людей, що поєднують свої зусилля для досягнення загальних цілей.

Актуальність цієї публікації обумовлена останніми тенденціями розвитку управлінської думки ХХ – початку ХХІ ст., основою яких є прагнення наповнити науковим змістом поняття «управління». Для досягнення цієї мети ведуться безупинні дебати щодо протиріччя між вимогами науковості, раціональності, з одного боку, та реальною поведінкою людей – з іншого, це породжує суттєві методологічні проблеми; ці протиріччя, в свою чергу, стимулюють розвиток теорії управління, що являє собою систему принципів, методів та технологій управління, розроблених на основі інформації, отриманої як емпіричним шляхом, так і в результаті використання досягнень різних конкретних наук. Управління має власне джерело пізнання – практику та, крім того, поповнюється знаннями з різних дисциплін, без яких воно просто не змогло б розвиватися.

Теоретичну та методологічну основу дослідження становлять класичні принципи дослідження бюрократії, які були досліджені та опрацьовані К. Марксом, М. Вебером (веберівський ренесанс: Р. К. Мертон, Р. Бендикс, Ф. Селзник, А. Гоулднер, М. Крозьє, С. Липсет), В. Вільсоном, Р. Міхельсом, Людвігом фон Мізесом та сучасними вітчизняними науковцями. Різні аспекти впливу освіти на

розвиток управління досліджували українські, російські вчені (А. Авдулов, В. Андрущенко, М. Александров, Н. Антонова, В. Барулін, В. Бех, Б. Гершунський, В. Гончаров, А. Єрмоленко, М. Згуровський, В. Ільїн, М. Каган, В. Макаренко, Б. Новіков, О. Панфілов, О. Хархордін, А. Шиміна) та вчені далекого зарубіжжя (Т. Адорно, Р. Арон, П. Бергер, П. Бурдьє, В. Вундт, Ф. Гудноу, Е. Гуссерль, Дж. Дьйо, К. Зіммель, Т. Лукман, А. Печчеї, Дж. Рітцер, К. Юнг). Проте незважаючи на широкий спектр досліджень зі згаданої проблеми недостатньо вивчені теоретичні й практичні умови та особливості розвитку освітньої системи й управління нею – в ній – в умовах ідеологічних (економічних, політичних, соціальних, культурних etc.) реалій українського сьогодення.

Мета цього дослідження полягає в науковому обґрунтуванні ролі освіти у становленні феномену бюрократії, з'ясуванні його походження, соціальної природи та розробці ефективних теоретико-практичних рекомендацій для подолання або ж мінімізації шкідливих наслідків бюрократизму.

Це дослідження передбачає постановку питання про наукове обґрунтування цієї проблематики та філософську рефлексію її буття у хронотопі освіти. Творці теорій наукового управління – Ф. Тейлор, А. Файоль, Е. Мейо – скористалися прийомом природничо-наукового пізнання, які вони вважали об'єктивними. Тим самим вони відокремлювали результати своїх розробок від традиційної організації праці, що зводилася до підтримки колективної дисципліни. Автори теорії менеджменту вважали, що якщо управлінці претендують на професійний статус, перед ними постає необхідність застосувати наукові методи для вивчення та практичного здійснення організаційної діяльності. Бюрократизація ж процесу управління зумовлює розвиток теорії менеджменту в контексті самовизначення особистості на основі: прагнення до влади; прагнення успішності; прагнення причетності, що є результатом впливу бажання бути залученим до певного професійного та соціального оточення і потреби у спілкуванні, допомоги іншим [7]. Натомість «цінності самовизначення мають бути чітко окреслені, чому можуть і повинні сприяти освітні системи, зокрема, системи професійного навчання. Таким чином, у системі освіти означене вище зумовлює зосередження уваги на актуалізації максимально розвиненої особистості, яка через об'єктивно й суб'єктивно трансформовані оптимальні характеристики має опанувати здатність віднаходити та демонструвати найкращу професійну діяльність. У системі навчання, насамперед, акцент можна

робити на формі й змісті навчальних програм, критеріях і процедурі їх оцінювання, формулюваннях запиту на навчання» [6].

Загалом діяльність менеджерів є мистецтвом, оскільки управлінські рішення доводиться приймати та здійснювати в умовах ризику, невизначеності, дефіциту часу та інформації. Реальні суспільні ситуації унікальні за своєю природою, дуже часто менеджери мають справу з тим, що обставини, які неможливо чи формалізувати, а чи то навіть просто врахувати, набувають першочергового значення. Тому вчення про управління поведінкою людей у колективі, в організації, суспільстві в цілому, не можна повною мірою звести до складання алгоритмів управління та вичерпно викласти у довідникових посібниках, адже у протилежному випадку бюрократичний апарат, діяльність якого здійснюється відповідно до чіткого регламенту, становив би собою «перлину» управлінської компетентності. Науковці виділяють три фази успішності в управлінні: входження на посаду, коли особистість освоюється в середовищі і намагається співставити свої особисті цілі та уявлення про кар'єру з цілями та завданнями організації; перетворення, коли внаслідок набуття певного досвіду, вагомості та впливу в організації особистість стає більш компетентною і впевненою та робить спроби «привласнити» цілі організації до своїх цілей і можливостей, професійної; інтеграція – стадія, яка означає досягнення відповідності між цілеспрямуванням особистості та організаційними цілями й умовами [5, 387].

У діяльності кожного конкретного управлінця істотне місце займають творчі операції, але саме ці компоненти не піддаються формалізації, оскільки механізми інтелектуальної праці ще й дотепер не вивчені. По суті, управління людьми являє собою особливу форму мистецтва, адже якщо воно є гармонійною, недеформованою формою всезагальної взаємодії, то постає як вільна творча діяльність, що ґрунтується на наукових знаннях та поєднує прийоми конкретного «ремесла» й усебічні професійні навички.

Результати теоретичного аналізу цієї проблематики обумовлюють виокремлення та усунення «людського фактору» в подоланні проявів бюрократизму, що стоїть на шляху перетворення управління в «точну» науку. Якщо в технічних системах управління основане на фундаментальних законах механіки, фізики, хімії etc., то в умовах соціальних реалій поведінка кожної людини визначається її цінностями, потребами, світоглядом, волею, установками та іншими факторами, що не піддаються точному опису, а тим більше виміру.

Справді, уже з часу появи перших соціальних теорій людство прагнуло сформулювати закони управління процесами, що

відбуваються в суспільстві, і використовувати виявлені закономірності в тих чи інших цілях. Є закономірним те, що одних лише методів, взятих із природознавства, для опису феномена управління нині явно недостатньо, потрібен більш широкий погляд на цю проблему, насамперед філософсько-методологічний. Інтерес філософії до управління пояснюється рядом причин, насамперед – місцем та роллю управління в житті як суспільства, так і кожного окремого суб'єкта. Управління – невід'ємна частина людського буття, без якої неможлива ніяка спільна діяльність людей. В.П. Бех наголошує на тому, що «оскільки суб'єктивний та об'єктивний інгредієнти один для одного водночас є причиною і наслідком, то вони утворюють оригінальну організацію соціального життя, яка взагалі виражає не щось саме собою існуюче, а тільки певну форму їхнього буття, щось загальне, зумовлене низкою спільно діючих причин. Отже, у соціальному організмі особистість і суспільство, як протилежності, в боротьбі поєднуються і в єдності борються. Вони приречені на повсякденну і повсюдну боротьбу, тому що розв'язання цього протиріччя є саме соціальне життя як вторинне, тобто в результаті об'єктивації людиною свого внутрішнього соціального світу, розірвана на дві частини форма універсуму... точно так, як матеріальне і духовне спрямовані назустріч одне одному в першій природі, індивідуальне і колективне інтелектуальні поля шукають одне одного для возз'єднання в другій природі» [1, 29]. Можемо констатувати: будь-яке суспільство не може розвиватися без системи управління, оскільки воно складається з індивідів, кожний з яких має свої інтереси, потреби та можливості, досвід та навички практичної діяльності. Відповідно до цього філософська рефлексія феномену бюрократії набуває особливого практичного значення, адже верхівка управління кожним суспільством (на сучасному етапі загальносвітового поступу) являє собою чітко структуровану бюрократизовану ієрархію.

Кожен управлінець в умовах сьогодення, яке характеризується перманентною загальносуспільною – системною – кризою, постійно шукає вихід зі складних управлінських ситуацій, спираючись при цьому на теоретичні рекомендації та розробки, поради визнаних наукових авторитетів, наявний досвід, відомі прецеденти, власну інтуїцію, що, фактично, стала необхідним елементом прийняття рішень. Фахівці з антикризового управління, рекомендуючи шляхи виходу з будь-якої кризи, зазначають, що до пріоритетних напрямів ефективного управління кожною конкретною структурою головню належить здатність передбачати причини, масштаби та наслідки кризових ситуацій.

У підсумку слід зазначити, що у межах кожної конкретно-історичної стадії суспільного поступу виділялися різні (інколи майже діаметрально протилежні) трактування феномену бюрократії. К. Маркс розглядав бюрократію як «організм-паразит», що має переважно консервативний характер, виражає класові інтереси та перебуває за межами політичного контролю [4].

М. Вебер розробив концепцію раціональної бюрократії як основи сучасного типу, яка замінила організацію патріархальну, за якої звичайній пересічній людині, що не має значних статків та/або вагомих політичних зв'язків, домогтися справедливості практично неможливо. На його думку, ідеальний державний апарат повинен мати характеристики, якими науковець наділяв бюрократію. Основними з них є: ієрархічна організація, ґрунтована на встановлених принципах; спеціалізація та розподіл праці, чиновники мають чітко знати межі своєї компетентності; усі посадовці мають бути професійно підготовленими; наявність чітких правил та інструкцій, що регламентують діяльність бюрократичного апарату [3, 644].

Французький соціолог і філософ П. Бурдьє, представник постструктуралізму, інтегрувавши різні теоретико-методологічні напрямки здійснив спробу синтезу різноманітних концептуальних ідей теорії та практики; досліджуючи сучасну національну державу, продемонстрував відмінності між династичними та національними державами, адже формування сучасної держави і стало результатом перевизначення форм управління.

Початкове нагромадження капіталу відбувається на користь однієї особи, причому бюрократична держава, що зароджувалася (а також пов'язана з цим освітні форми правління та відтворення) залишалася у приватній власності, яка, по суті, продовжувала підкорятися патримоніальній формі правління і відтворювала її у формі приватної власності на владу. З одного боку, до останнього часу можна було спостерігати сталість старих структур патримоніального типу (наприклад, описувана Роланом Муньє живучість моделей учитель/відданий учень або заступник/«креатура» усередині самого найбільш бюрократичного сектора) [9]. Бажаючи показати, що для розуміння реального функціонування державних інститутів недостатньо аналізувати одну лише їх історію, Р. Боней вказує: «Система патронажу й «клієнти» була основною силою, що діє ззовні офіційної адміністративної системи, описати яку значно простіше, оскільки відносини патронажу в силу самої їхньої природи вислизують від науковців та дослідників. Разом з тим, значення міністра, держсекретаря, що управляє фінансами або королівського

радника однаково залежить від титулу та від впливовості його самого або його заступника. Ця впливовість значною мірою тримається на особистісних якостях його самого, але ще більше – на особистості заступника» [2].

Становлення державної бюрократії пов'язане насамперед з розвитком освіти, причому останнє саме пов'язане з народженням професійного корпусу чиновників. Бюрократичний, оснований на системі освіти, а отже, на компетенції й заслугах, мав просвітницький характер відтворення влади. Перехід від династичної держави до бюрократичної супроводжувався заміною сімейного способу відтворення системи управління на бюрократичний і включав в себе обов'язкову освітню складову сформовану на втручання школи в процес відтворення владних взаємовідносин.

Отже, ми можемо сформулювати основний закон такого первинного поділу праці з панування між спадкоємцями – династичними суперниками, наділеними можливістю до відтворення, але доведених до політичної неспроможності, й облатами, що володіють політичною силою, але позбавлені можливості відтворюватися. Щоб обмежити владу представників династії, на важливі пости наймають людей, що не мають стосунку до династії – облатів, зобов'язаних усім державі, якій вони служать, які перебувають – щонайменше теоретично – під постійною загрозою втратити отриману владу. Для попередження небезпеки монополізації, формування власника влади система набору на посаду будується таким чином, щоб виключити будь-яку можливість відтворення. Можна припустити, що папська держава уже в XII-XIII століттях еволюціонувала у бік бюрократичної держави шляхом відходу від династичної моделі сімейної наступності, яка іноді продовжувалася по лінії дядько – племінник.

Існує величезна кількість найрізноманітніших прикладів прояву цього основного закону в різних цивілізаціях. Облат отримуючи все від держави (чи від партії), служить державі та інтересам. Парія – граничний випадок облата, оскільки він може в будь-який момент бути відкинутий державою в небуття, з якого його ця держава витягла щедрим жестом (як, наприклад, у часи Третьої республіки обрані системою освіти студенти, отримали стипендію від держави) [2].

Загалом процес «дефеодалізації» держави супроводжується розвитком специфічного способу відтворення, що надає великого значення шкільній освіті. Наприклад, у Китаї чиновник обов'язково отримував спеціальну освіту та мав бути повністю далеким від приватних інтересів. Університети в Європі з'являються в XII столітті,

але розвиватися починають в XIV під патронатом правителів. Університети стали відігравати істотну роль у формуванні служителів держави: як світських, так і релігійних. Взагалі, генеза держави невідільно пов'язана зі справжнім культурним перетворенням. На Заході, починаючи з XII століття, відкривають світським особам широкий доступ до літератури, раніше призначеної винятково для високоосвічених священників. У такий спосіб почався процес навчання, що значно прискорився з появою міських шкіл і винаходом друкарень в XV-XVI століттях.

З розвитком освіти систему спадкування посади замінила система призначень, здійснюваних представниками державної влади, наслідком якої стала «клерикалізація» дворянства (особливо відчутна в Японії). Парадокс освіченості та універсальності бюрократії полягає в тому, що складна генеза громадського порядку невідільна від появи і нагромадження суспільного капіталу й виникнення бюрократичного поля як поля боротьби за контроль над цим капіталом і відповідною владою, а отже, боротьби за владу (можливість і право) перерозподіляти суспільні ресурси й пов'язані з ними прибутки.

Бюрократичне поле поступово здобуло перемогу над логікою спадкування династичної держави. У цю боротьбу реально могла включитися лише меншість правовласників, позначених за допомогою квазіспадкоємного володіння освітнім капіталом. Отже, немає сумнівів у тому, що, сприяючи просуванню освіченості й універсальності, бюрократія була найбільш зацікавлена в універсальності, – так що можна вважати, що в неї був приватний інтерес до суспільного інтересу [8].

Отже, слід припинити задовольнятися інтуїтивним напіврозумінням ролі освіти у становленні феномену бюрократії і спробувати розглянути глибинний зміст понять: «кабінет», «підпис», «печатка», «ухвала про призначення», «посвідчення», «атестація», «реєстр і реєстрація», «циркуляр» і т.д., – усе, що призвело до становлення бюрократичної логіки, безособової влади, взаємозамінності та «раціональності», стало можливим лише за умов становлення та розвитку системи освіти.

Важливість філософського звернення до управлінської проблематики обумовлена тим, що управління як синтез науки та мистецтва, знання та досвіду, вмінь, навичок та управлінських практик є широким полем для дослідження поведінки людини загалом, адже феномен управління, а в умовах глобалізації це планетарний розвиток бюрократизованого впливу, пронизує усі сфери людської життєдіяльності. Слід зазначити, що серед усього розмаїття наявних

розробок у сфері управління немає цілеспрямованих та системних досліджень фахівців з філософії освіти про роль освіти в становленні та розвитку бюрократичного апарату управління суспільними інституціями. Натомість філософія освіти, перш за все, переймається питанням спрямованості на інформаційно-накопичувальну прагматику, а не на освітньо-розвивальну природу людини. Відповідно, і наукове управління розглядається як явище, притаманне діяльності людей, яке діє лише в рамках певного приватного інтересу, а саме: в режимі «ким – чим».

Саме тому в теоретичному та практичному конструюванні майбутнього, освітанство як авангард суспільства, як суб'єкт підготовки суб'єктів управління майбутнього (управління, яке ґрунтуватиметься не на засадах впливу на об'єкт, а на принципах загальнолюдської взаємодії) може і має підготувати нові зміни у соціальній реальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бех В. П.* Соціальний організм навчального закладу: самоорганізація, саморегуляція та управління: моногр. / В.П. Бех, Л.М. Семененко. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – 330 с.
2. *Бурдые П.* От «королевского дома» к государственному интересу: модель происхождения бюрократического поля // Альманах Российско-французского центра социологии и философии Института социологии Российской Академии наук. – М. : Ин-т экспериментальной социологии, СПб.: Алетейя, 2001. – С. 22-37.
3. *Вебер М.* Избранные произведения. – М. : Наука, 1990. – 808 с.
4. *Маркс К.* К критике гегелевской философии права / К. Маркс, Ф. Энгельс. Сочинения в 50 т. Изд. 2-е. – М. : Гос. изд-во полит. л-ры, 1954. – Т. 1. – С. 219-368.
5. *Плецан Х.* Чинники реалізації успішності професійної діяльності державного службовця // Ефективність державного управління: зб. наук. пр. – 2012. – Вип. 32. – С. 382-390.
6. *Сіоніхіна З. М.* Сутність і особливості професійної діяльності керівних кадрів ЦОВВ як джерело вимог до їхніх професійних компетенцій / Державне управління: теорія та практика: електронне наукове фахове видання. – 2012. – № 2. – С. 7.
7. *Турчинов А. И.* Профессионализация и кадровая политика: проблемы развития теории и практики. – М. : Моск. психолого-соц. ин-т ; Флинта, 1998. – С.95-96.
8. *Яковенко Г.* Державний бюрократизм і шляхи його раціоналізації // Державне управління та місцеве самоврядування: зб. наук. пр. – 2010. – № 1 (4). – С. 61-69.

9. Mousnier R. Les Institutions de la France sous la monarchie absolue. – Paris: PUF, 1974. – P. 89-93.

Пашов Р. И. Роль образования в управлении обществом и становлении феномена бюрократии.

Становление и развитие бюрократического аппарата управления общественными институтами в теоретическом и практическом отношении, как в прошлом, так и будущем, относится к прерогативам именно педагогов, как авангарда общества, как субъекта подготовки субъектов управления будущего, которое может и должно подготовить новые изменения в социальной реальности.

Ключевые слова: образование, образовательный капитал, управление, самоопределение, бюрократия, бюрократизм, бюрократический аппарат.

Pashov R. I. The role of education in the management of society and the formation of the phenomenon of bureaucracy.

Formation and development of the bureaucratic apparatus in the management of public institutions, theoretically and practically, both in the past and in the future, is the prerogative of teachers, as the avant-garde of society, as the subject of training subjects of management of the future, which can and should prepare the new changes in the social reality.

Keywords: education, educational equity, management, self-determination, bureaucracy, bureaucratize, bureaucratic apparatus.

Щербакова Ю. Е.

**ОСОБЛИВОСТІ НОВОГО ПІДХОДУ ДО ВИКЛАДАННЯ
ФАХОВИХ ДИСЦИПЛІН У ГУМАНІТАРНИХ ВИШАХ**

У статті йдеться про необхідність перегляду підходу до викладання дисциплін у гуманітарному виші. Суть нового підходу полягає в тому, щоб студент вийшов зі стану професійної та навчальної фрустрації і взяв відповідальність за своє професійне становлення на себе, базуючись на власних потребах та баченні майбутнього, а викладач з «ретранслятора» вічних книжних істин перетворився на сучасного професійного радника у тих питаннях, які хвилюють студента.

Ключові слова: професійне становлення, відповідальність студента, реконструкція досвіду, мотивація до навчання.

У своєму професійному становленні викладач, на нашу думку, проходить декілька етапів: 1) входження у професію, освоєння стилю роботи, отримання навичок в організації процесу навчання, що